

Jack Pietrzak, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej: ośrodki, instytucje, organizacje*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2012, ss. 573 + 3 mapy.

W 2012 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego ukazała się praca pt. *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej: ośrodki, instytucje, organizacje* autorstwa Jacka Pietrzaka. Jest to kolejna monografia obejmująca swoim tematem sprawy polskiego uchodźstwa cywilnego w czasach II wojny światowej. Przez kilkadziesiąt lat powstało wiele prac naukowych różnej wartości, które obejmowały ten obszar polskiej „dziejowej tułaczki”. Najwięcej monografii ukazało się na temat polskiego wychodźstwa we Francji i Wielkiej Brytanii. Jest to jak najbardziej zrozumiałe, gdyż tam miał swoją siedzibę rząd na uchodźstwie. Mniejsze zainteresowanie badaczy budziła natomiast sytuacja Polaków na terenach Bliskiego Wschodu.

Autor jest obecnie pracownikiem naukowym Uniwersytetu Łódzkiego. Pracuje jako adiunkt w Katedrze Historii Polski Najnowszej Instytutu Historii. W swoich badaniach naukowych zajmuje się dziejami politycznymi II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza obozem piłsudczykowskim oraz historią II wojny światowej.

Tym razem J. Pietrzak napisał monografię dotyczącą polskich uchodźców cywilnych na Bliskim Wschodzie. Ponieważ zasięg geograficzny wspomnianego regionu jest różnie ujmowany w literaturze, Autor pracy zakreślił go jako następujący obszar państw: Palestyna, Iran, Irak, Liban, Syria, Egipt, Turcja, Cypr i Afganistan (s. 6).

We wstępie Autor omawia cel pracy, zasięg geograficzny badanego zagadnienia, analizuje dotychczasową literaturę przedmiotu oraz omawia źródła archiwalne, z których korzystał przy pisaniu monografii.

W pierwszym rozdziale J. Pietrzak syntetycznie omawia sytuację polityczną na Bliskim Wschodzie od początków XX w. do 1945 r., a następnie przedstawia przebieg ewakuacji Polaków na tereny Bliskiego Wschodu. Autor przedstawił w formie tabelarycznej liczbę uchodźców w największych ich skupiskach. Niniejszy fragment informuje o tym, jak Brytyjczycy z niechęcią traktowali polskich uchodźców utrudniając ich ewakuację z Rumunii, Węgier i Jugosławii do Cypru i Palestyny, snując nawet plany wyjazdu Polaków do Indii (sic!). Nieco lepiej wyglądała ewakuacja Polaków z ZSRR do Iranu. Podobnie było z władzami w Egipcie i Turcji oraz Wolnej Francji, która niechętnie widziała obywateli RP na swoim terytorium mandatowym w Libanie. Generalnie można stwierdzić, że jeśli władze tych państw oczekiwały Polaków, to jedynie niewielkich grup złożonych najlepiej z fachowców, inteligencji, dzieci, ewentualnie osób niezdolnych do służby wojskowej. Przyjmowano by ich chętniej, gdyby władze polskie ponosiły koszty związane z przyjazdem, a nieraz i utrzymywaniem ich w danym kraju.

Rozdział drugi został poświęcony instytucjom funkcjonującym na terenach Bliskiego Wschodu z ramienia Rządu RP na uchodźstwie. Na początku tego rozdziału J. Pietrzak przedstawił charakterystykę sieci placówek konsularnych i dyplomatycznych, zarówno w czasach II RP (zarys), jak i w okresie II wojny światowej. Następnie zajął się kwestią opieki społecznej, stwierdzając: „Jednym z najważniejszych zadań rządu RP w okresie wojny było zapewnienie opieki rozszanym po świecie obywatelom polski” (s. 156). Autor opisuje szczegółowo to zagadnienie wskazując na ciągle kłopoty finansowe związane z opieką społeczną, ale też na pewne rozgrywki personalne, jakie miały wówczas miejsce (np. ostre ataki na delegata w Jerozolimie – Tadeusza Lubaczewskiego). W dalszej części pracy, na ponad trzydziestu stronach, została opisana oświata polska, której wagę i znaczenie podkreśla Autor: „Swego rodzaju fenomenem stało się powstanie różnego typu i szczebla szkół oraz innych placówek oświatowych, organizowanych nie tylko z inicja-

tywy władz państwowych i wojskowych, lecz także środowisk uchodźczych. Na «oświatowej mapie» polskiego uchodźstwa najważniejsze miejsce przypadło niewątpliwie obszarowi Bliskiego Wschodu» (s. 205). W kolejnym podrozdziale pracy czytelnik otrzymuje opis działalności informacyjnej i propagandowej rządu, za którą to odpowiadali kolejno: Stanisław Stroński, Stanisław Kot oraz Adam Pragier. Tutaj też możemy zapoznać się z podstawowymi informacjami dotyczącymi ówczesnej prasy wydawanej przez uchodźców, a także z działalnością dotyczącą nadawania audycji radiowych w Kairze, Bejrucie (stąd także transmitowano na teren Polski) i Jerozolimie. Autor nie pominął również opisu innych placówek utworzonych przez rząd, którym poświęcił kolejny podrozdział. Zajmowały się one szeregiem spraw, m.in. wywiadem cywilnym, dokumentacją przestępstw, obserwacją polityczną uchodźców. Ten najdłuższy rozdział omawianej pracy kończy fragment poświęcony konsolidacji, czynionej przez Henryka Leona Strasburgera – Ministra-Delegata Rządu do Spraw Polski na Bliskim Wschodzie. Urzędnik ten miał za zadanie kontrolować polskie działania na Bliskim Wschodzie oraz koordynować pracę licznych polskich placówek w tej części świata.

W kolejnym rozdziale została przedstawiona mozaika polityczna partii. Różnorakie ugrupowania polityczne zostały podzielone przez Autora na cztery grupy: 1) pilsudczycy i środowiska zbliżone, 2) Stronictwo Narodowe, 3) Stronictwo Ludowe, Polska Partia Socjalistyczna, Stronictwo Pracy, 4) komuniści. Jako pierwsi zostali opisani przez J. Pietrzaka pilsudczycy, którzy po wrześniu 1939 r. w znacznym stopniu utracili swoje wpływy: „wrogość aparatu rządowego, brak możliwości służby w wojsku oraz świadomość dysponowania potencjałem wybitnych i doświadczonych działaczy politycznych – wszystkie te czynniki skłaniały pilsudczyków do podjęcia opozycyjnej działalności politycznej” (s. 328). Osobny podrozdział został poświęcony Stronictwu Narodowemu. Kolejną część rozdziału poświęcił J. Pietrzak trzem partiom: Stronictwu Ludowemu, Polskiej Partii Socjalistycznej oraz Stronictwu Pracy. Wbrew pozorom ten podrozdział jest nieduży i liczy zaledwie niecałe 12 stron, co wypływa ze słabości tych partii na terenie Bliskiego Wschodu. Dużo więcej, bo ponad 33 strony, Autor poświęcił, jak sam pisze, mało znanemu zagadnieniu, czyli działalności komunistów. Mimo epoki PRL komuniści w tym zakątku świata nie zostali wystarczająco dobrze opisani przez polskich historyków. Lukę tę znakomicie wypełnia J. Pietrzak, który daje nam syntetyczny opis ich działalności.

Ostatni rozdział zawiera opis instytucji społecznych, kulturalnych, oświatowych i religijnych. Autor przytacza szereg różnego rodzaju organizacji, o których dotychczasowa wiedza była nikła. Jednocześnie uświadamia czytelnika o bogactwie ówczesnej działalności Polaków, którzy opuścili swoją ojczyznę. Osobny podrozdział zajmuje duszpasterstwo cywilne oraz wojskowe, a także harcerstwo, któremu poświęcono kilkanaście stron. Część zasadniczą monografii kończy opis działalności Polskiego Czerwonego Krzyża i YMCA (Young Men's Christian Association — Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej).

W zakończeniu Autor pokrótce przedstawił dalsze dzieje polskiego uchodźstwa na Bliskim Wschodzie. Przede wszystkim jednak podsumowuje swoje badania. Warto tutaj zacytować jego słowa, które stanowią kwintesencję całej publikacji: „Dzieje cywilnej i wojskowej emigracji wojennej na Bliskim Wschodzie to ważny rozdział polskich losów w latach globalnego konfliktu” (s. 503), „godnym podkreślenia zjawiskiem stało się zorganizowanie przez uchodźców zdumiewającej liczby organizacji i stowarzyszeń społecznych” (s. 504), „osiągnięciom towarzyszyły zjawiska negatywne, stanowiące niemal kwintesencję bolączek życia emigracyjnego. Konflikty polityczne i personalne w środowisku uchodźczym odznaczały się wysokim poziomem zaciętrzenia i przybierały często nawet zenujący charakter” (s. 505). Ogólnie Autor ocenił pozytywnie pobyt Polaków w tej części świata.

Pracę kończy bibliografia, streszczenie w języku angielskim, wykaz skrótów, indeks osobowy, indeks nazw geograficznych oraz nota redaktorska. Publikacja zawiera także trzy mapy. Pierwsza, niemiecka mapa z 1944 r., przedstawia Bliski Wschód w okresie II wojny światowej, druga jest fragmentem pierwszej i pokazuje w powiększeniu Iran, zaś ostatnia – angielska – ukazuje Palestynę w okresie mandatowym.

Pierwszym atutem recenzowanej pracy jest sięgnięcie do bogatej bazy źródłowej. Autor wykorzystał archiwalia z 17 placówek archiwalnych w Polsce i za granicą. Największy udział miały tutaj Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Niezwykle bogato prezentuje się wykorzystanie ówczesnej prasy, tak licznej wśród polskiego uchodźstwa. Łącznie Autor skorzystał z 23 tytułów. Osobną grupę stanowią wydawnictwa źródłowe, druki współczesne, publicystyka, wspomnienia i dzienniki oraz opracowania. Wykorzystana literatura przedmiotu obejmuje nie tylko pozycje wydane w Polsce, ale także w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych oraz w innych krajach, jak np. w Libanie czy Kanadzie. Mimo tak ogromnej liczby publikacji Autor nie skorzystał z pracy zbiorowej pt. *Losy Polski i Polaków w okresie II wojny światowej* pod redakcją E. Pawłowskiego i Z. Wawera, wydanej w Warszawie w 2009 roku. Należy jednak podkreślić, że w tym wypadku chodzi tylko o rozdział III, który w niewielkim stopniu dotyka omawianego przez J. Pietrzaka zagadnienia. Natomiast nie mógł skorzystać z pracy Z. Wawra, pt. *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941–1942*, która ukazała się w lipcu 2012 roku i tak jak poprzednia w niewielkim stopniu wkracza w obszar recenzowanej pracy.

Monografia została napisana przystępnym i wciągającym czytelnika językiem. Układ treści jest przejrzysty i zrozumiały. Postawiony cel pracy, czyli ukazanie genezy, struktur organizacyjnych oraz form aktywności uchodźstwa cywilnego na Bliskim Wschodzie, został w pełni zrealizowany. Autor zgodnie z założeniem przedstawia sytuację w okresie II wojny światowej z niewielkimi odchyleniami chronologicznymi od dat 1939–1945, gdy wymagała tego narracja.

Należy także wspomnieć o kilku mankamentach, które jednakże nie umniejszają znaczenia recenzowanej monografii.

Na stronie 30 Autor wspomina o 16-letnim Faruku, który był ostatnim królem Egiptu. Jest to oczywiście pomyłka. W 1952 r. Faruk I abdykował na rzecz swojego syna Fauda II, który jako niemowlę był królem Egiptu w latach 1952–1953.

W publikacji przydałaby się dokładna mapa Bliskiego Wschodu, jak również poszczególnych krajów, z zaznaczonymi miejscami, gdzie Polacy byli szczególnie obecni. Byłoby to ułatwienie dla wielu czytelników, którym wiele nazw geograficznych nic nie mówi, a których umiejscowienie na takiej mapie byłoby jak najbardziej wskazane. Umieszczone mapy w obecnym wydaniu na końcu książki nie rozwiązują tego problemu, gdyż są obcojęzyczne (niemiecka i angielska), a zwłaszcza trzecia obejmująca Palestynę jest bardzo słabo czytelna.

Wartość monografii podniosłoby kilka aneksów, np. składy polskich rządów, listy ambasadorów, konsulów, szefów różnych agend, umieszczenie kilkunastu kalendarium.

Oczywiście wskazane przeze mnie błędy i braki wobec całości pracy są symboliczne i w żaden sposób nie wpływają na wysoką ocenę merytoryczną publikacji J. Pietrzaka.

Niewątpliwie recenzowana monografia stanowi kolejny krok w poznaniu dziejów polskich uchodźców na Bliskim Wschodzie i uzupełnia opis losów Polaków w czasie II wojny światowej.

Michał Michalski